

*Маслова Г. М.,**старший викладач кафедри слов'янської філології та перекладу
Маріупольського державного університету*

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПЕРЕКЛАДІВ РОМАНУ ГЕНРИКА СЕНКЕВИЧА «ВОГНЕМ І МЕЧЕМ»

Анотація. Активний розвиток міжкультурної та міжмовної комунікації сприяє підвищенню важливості актуальних досліджень в області теорії і практики перекладу, це стосується також інтегрування в них теоретичних даних і практичних навичок, отриманих під час вивчення категорії емотивності, що видається особливо значущим для сфери художнього перекладу.

Художній переклад – це своєрідний вид літературної творчості, що передбачає відтворення художнього тексту мови оригіналу засобами іншої. Тож, перекладач має бути «культурно компетентним», тобто досконало знати культури тієї країни, до якої належить автор тексту оригіналу, щоб мати змогу виявляти специфіку певної культури.

Міжмовна комунікація передбачає знання як граматики, так і спільних культурних передумов: перекладач має пристосувати текст перекладу до носіїв мови перекладу. Тобто можна наголосити, що художній переклад – це своєрідний діалог двох культур, під час якого варто відрізняти «своє від чужого». Місія перекладача полягає в тому, щоб зрозуміти культурне тло мови джерела і реалізувати свій індивідуальний спосіб передачі інтенцій автора, водночас якомога більш майстерно і точно зблизити дві різні мови-культури.

У процесі перекладу історичного тексту перекладачу необхідні знання лексики та граматики вихідної мови, мови перекладу та їхніх лінгвістичних особливостей; перекладач повинен вміти відтворити інформативний зміст (передати якомога повно зміст, реконструювати культурний та історичний контексти); відтворення стилю, композиції, атмосфери оригінального тексту залежно від типу джерела – похідний текст має читатися легко й бути зрозумілим, розкривати зміст алюзій, ідіом і афоризмів.

Стаття присвячена порівняльному аналізу перекладів історичного роману Г. Сенкевича «Вогнем і мечем», здійснених А. Еппелем та М.Л. де Вальденом. У процесі дослідження визначено, наскільки збережені принципи перекладу, проаналізовано відмінності в текстах на різних мовних рівнях, встановлено, який з перекладів більш передає колорит і атмосферу твору, адже «Вогнем і мечем» – історичний роман, тому важливо вживати лексику, яка може підкреслити особливості епохи. Розглянуто також проблеми еквівалентності лексичних одиниць під час перекладу.

Ключові слова: адекватність перекладу, еквівалент, переклад, перекладознавство, порівняльний аналіз, реалії, текст оригіналу.

Постановка проблеми. У процесі міжкультурної комунікації важливу роль відіграє художній текст, який є синтезом двох культур – культури, до якої належить текст оригіналу, та культури тексту перекладу. Перекладений текст має бути пристосований до культури адресата, але водночас повинен налічувати

та зберігати у своєму еквівалентному тексті лексичні, граматичні, синтаксичні, стилістичні маркери. За минулі десятиліття й дотепер виконана величезна робота з перекладу російською мовою творів класичної та сучасної прози братніх народів. Також була перекладена серія книг польською мовою, заснованих на справжніх історичних подіях. Зокрема, було перекладено й історичний роман Генрика Сенкевича «Вогнем і мечем», метою якого було «зміцнення сердець» поляків у важкий період поділу країни і поразок національних повстань.

Особливості перекладу з польської мови в основному полягають в уявній на перший погляд схожості російської та польської мов та, навпаки, у значних відмінностях, які між ними існують. Спорідненість цих мов часто створює оманливе відчуття простоти. Перекладач, що володіє російською й українською мовами достатньою мірою, здатний без додаткової підготовки сприйняти і зрозуміти не менше 80% польського тексту. Схожість граматичного складу, вимови, синтаксису польської мови з іншими слов'янськими мовами, зокрема з російською мовою, полегшує процес перекладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням, пов'язаним із проблемами перекладознавства, адекватності перекладу, порівняльним літературознавством, розглядом та дослідженням стилістичних і жанрових особливостей художнього тексту та його перекладу, забезпеченням лексичної еквівалентної бази історичних романів, присвятили свої наукові праці такі вітчизняні та закордонні лінгвісти, як: О. Швейцер, А. Попович, Л. Науменко, А. Вежбіцька, Г. Кочур, В. Комісаров, І. Чернов та інші.

Мета статті – зробити порівняльний аналіз перекладів історичного роману Г. Сенкевича «Вогнем і мечем», визначити особливості кожного. Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: розглянути текст оригіналу в порівнянні з його двома перекладами; безпосередньо порівняти переклади роману А. Еппеля та М.Л. де Вальдена на різних мовних рівнях, визначити їхні особливості; зазначити розбіжності в текстах перекладу; розглянути проблеми еквівалентності у процесі перекладу.

Виклад основного матеріалу. У сучасній перекладацькій думці, умовно кажучи, сформульовано «нормативну теорію перекладу», де викладено вимоги, яким має відповідати «гарний» переклад або «гарний» перекладач. Французький філолог, перекладач, Етьєн Доле виклав 5 основних принципів, відповідно до яких перекладач має:

- добре розуміти зміст і значення перекладеного тексту, задум та намір автора, хоча вільний пояснювати незрозумілі місця;
- досконало володіти обома мовами (і культурою);
- уникати буквального перекладу, адже це може спотворити зміст оригіналу і погубити красу його форми;

– використовувати загальноживані мовні засоби;
– ретельно відбирати і розташовувати слова, щоб створити правильне звучання мови і таким чином відтворити загальне враження від тексту оригіналу [1, с. 449].

Розрізняють три способи інтерпретації вербального знака:

- 1) він може бути переведений в інші знаки тієї ж мови;
- 2) іншою мовою;
- 3) до іншої, невербальної системи символів.

Якщо знак перекладається іншою мовою, дуже важливо знайти потрібний еквівалент. Як і будь-який одержувач вербального повідомлення, перекладач є його інтерпретатором. Перекладач не може інтерпретувати жодного лінгвістичного явища без перекладу його знаків у знаки системи іншої мови. Будь-яке порівняння двох мов потребує розгляду їхньої взаємної перекладуваності, тобто можливості знаходження перекладачем еквівалента мовної одиниці вихідної мови в мові перекладу.

Німецький лінгвіст Отто Каде вважав, що будь-які тексти вихідною мовою можуть замінюватися текстами мови перекладу за збереження незмінного «раціонального інформаційного змісту» [2, с. 117]. А що стосується передачі інших елементів змісту: експресивно-емоційного навантаження, художньо-естетичної цінності, то питання про їх передачу потребує, на думку О. Каде, подальших досліджень.

Варто зазначити, що цілі перекладу можуть бути різноманітними, і відповідні їм тексти перекладу будуть принципово відрізнятися один від одного. Отже, перекладач перетворюється на центральну фігуру міжмовної комунікації.

Л. Лагишев наголошує, «коли мова йде про переклад, то завжди мається на увазі, що комунікативні потреби відправника й адресата збігаються» [3, с. 26].

В. Комісаров відзначає, що переклад текстів супроводжується неминучими втратами, які пов'язані із труднощами передачі особливостей поетичної форми, культурних чи історичних асоціацій, специфічних реалій. Він дотримується думки, що «абсолютна тотожність перекладу оригіналу недосяжна, і це аж ніяк не перешкоджає здійсненню міжкультурної комунікації» [2, с. 117].

Еквівалентний адекватний переклад повинен відобразити стиль оригіналу і читатися як твір, сучасний оригіналу. Переклад також повинен забезпечити передачу інформації з усіма деталями, навіть аж до значень окремих слів.

Під час порівняльного аналізу перекладів історичного роману «Вогнем і мечем» увагу привертає відчутне розходження у стилістичному плані вираження тексту оригіналу. Переклад А. Еппеля можна назвати книжковим, більш літературним, натомість переклад М.Л. де Вальдена більше тяжіє до письмової форми розмовного мовлення: воно протиставляється книжково-літературному за характером відбору й організації лексичних та граматичних одиниць. Структура речень у тексті перекладу М.Л. де Вальдена простіша, підібрані слова мають нейтральне забарвлення, тоді як переклад А. Еппеля багатий на емоційно-експресивну лексику:

Gdy więc tak porządek przyrodzenia zdawał się być wcale odwróconym, wszyscy na Rusi, oczekując niezwykłych zdarzeń, zwracali niespokojny umysł i oczy szczególnie ku Dzikim Polom, od których łatwiej niżli skądinąd mogło się ukazać niebezpieczeństwo [4].

Такой порядок вещей казался неестественным, и все на Руси тревожно посматривали в направлении Диких Полей, откуда легче, чем из какого-нибудь другого места, могла появиться опасность (М.Л. де Вальден) [5].

Поскольку ход природы вовсе, казалось, повернул вспять, все на Руси, ожидая небывалых событий, обращались тревожной мыслью и взором к Дикому Полю, так как беда могла прийти скорее всего оттуда (А. Еппель) [6].

У першому перекладі не дуже вдало підібрано слово *легче* – це дослівний переклад польського *łatwiej*, але в даному контексті воно вжито недоречно. У другому ж перекладі вживається *скорее*, що більше відповідає змісту речення і краще поєднується з іншими словами.

Така сама ситуація склалася зі словосполученням *из какого-нибудь другого места* – переклад не зовсім коректний, фраза побудована не за літературними вимогами і має негативні асоціації для російськомовного реципієнта. Більш вдалим було б використати сполуку *из какой-либо другой стороны*. Отже, переклад А. Еппеля виявився влучним і еквівалентним.

Щодо аналізу текстів перекладу за ступенем близькості до тексту оригіналу, то в перекладі М.Л. де Вальдена пропущені деякі слова: загального змісту і враження це не змінює і не псує вихідного тексту, але все ж таки не варто вдаватися до опущень лексичних одиниць у тексті без причин:

Polowano w trawach na ludzi jakby na wilki lub suhaki [4].

На людей в травах охотились, словно на волков или сайгаков (А. Еппель) [6].

В траве там охотились на людей, точно на волков. (М.Л. де Вальден) [5].

<...> zdjęto też z koni kilka dropiów upolowanych w czasie dnia, kilka pardew i jednego suhaka, którego pachol wnet zaczął obłupywać ze skóry [4].

<...> из тороков вытащили несколько дроф, подстреленных днем, несколько куропаток и одного сайгака (А. Еппель) [6].

<...> сняли с лошадей несколько глухарей и бекасов (М.Л. де Вальден) [5].

Куріпка і бекас – птахи, які належать до абсолютно різних загонів і, відповідно, родин. У тексті оригіналу вжито слово *pardwa*, що перекладається як *куропатка*, а *бекас* – *bekas kszyk*. Тому залишається питання, з якою метою перекладач вдається до лексико-семантичних заміни і вживає слово *бекас* замість слова *куропатка*, адже в лексичному запасі російської мови є прямі відповідники заявленим у тексті оригіналу словам на позначення птахів.

Те ж саме стосується слів *дрофа* і *глухарь* – птахи різних загонів і сімейств, хоч і схожі зовні.

Polożono na ogniu gotowe ćwierci baranie *<...>* [4].

Они пристроили на огне заготовленные бараньи четверти *<...>* (А. Еппель) [6].

Положили на огонь уже готовые бараньи туши *<...>* (М.Л. де Вальден) [5].

Під час порівняння перекладів варто звернутися до тлумачного словника В. Даля: *четверть* – одна із чотирьох рівних частин, на які ділиться що-небудь; *туша* – забита скотина: тобто це не частина тіла, а тіло цілком [7].

Отже, переклад М.Л. де Вальдена є не зовсім точним: порушено зміст тексту оригіналу, хоча й саме сприйняття та розуміння цього змісту не викликає складнощів у читача, але з погляду еквівалентності й адекватності перекладу наявні недоречні лексичні заміни, яких варто було б уникнути.

Step rozmókł i zmienił się w wielką kałużę [4].

Степь размокла и сделалась большою лужею (А. Еппель) [6].

Степь размокла и превратилась в большое болото (М.Л. де Вальден) [5].

Тлумачний словник польської мови визначає слово *kaluża* як «поглиблення в землі з опадами або стічними водами»: *kaluża* – 1) coś rozlanego; 2) zagłębienie w ziemi z błotnistą wodą z opadów lub ścieków [8].

Слову *kaluża* відповідає лексема російської мови *лужа*. Тлумачний словник В. Даля дає таке визначення: «*лужа* – лужица, калуга, калюжа, льва – застійна вода, плоска яма, наповнена дощовими, сніговими водами (глибока вибоїна); брудний скоп води; ставок» [7].

Отже, якщо говорити про повноту відповідності слів тексту оригіналу і тексту перекладу, то А. Еппель дає практично дослівний переклад речення, у якому слова вихідного тексту якнайкраще відповідають за семантикою словам оригіналу. Слово *болото* не є еквівалентом слова *kaluża*, відповідно до тлумачного словника: *болото* – надлишково зволожена ділянка землі зі стоячою водою і хиткою поверхнею, заросла вологолюбними рослинами. Тобто це два абсолютно різні поняття. Але якщо розглядати загальний зміст речення і доцільність уживання слова в даному контексті, то слово *болото* в перекладі М.Л. де Вальдена більш точно і влучно поєднується зі словом *стель*. Отже, не завжди дослівний переклад є кращим – іноді варто, незважаючи на розбіжності у значенні слів оригіналу і перекладу, обрати ту лексичну одиницю, яка виявиться більш коректною для даного контексту.

Переклад не передбачає «дослівність», а «послівність» і поготів, під час роботи з текстом. Саме тому художній переклад викликає безліч розбіжностей у наукових поглядах серед учених і перекладачів. Частина лінгвістів дотримуються думки, що найкращі переклади виходять не тоді, коли перекладач обирає синтаксичні та лексичні відповідності, а коли займається своєрідним творчим пошуком. На практиці – це відтворення тексту іншою мовою. Деякі ж схиляються до думки, що неможливо зберегти структуру тексту, якщо відходити в перекладі від оригіналу настільки сильно, як це роблять перекладачі художніх творів.

Вираження емоційного стану – одна з найголовніших особливостей художньої літератури. Емотивність тексту спрямована на те, щоб викликати в читача певну емоційну реакцію щодо подій або характерів героїв, а також зобразити більш яскраву картину дійсності художнього твору.

Якщо порівнювати переклади за ступенем емоційно-експресивного забарвлення, то за всіма параметрами саме переклад А. Еппеля є емоційно насиченим. Про це свідчать у порівнянні приклади з текстів перекладу:

Koty ze starostką Czaplinskim darli, ale to furda! [4].

Говорят, он поссорился со старостой Чаплинским <...> (М.Л. де Вальден) [5].

Грызлись они со старостишкой Чаплинским <...> (А. Еппель) [6].

У перекладі А. Еппеля вживається слово зі зменшувальним суфіксом *-шик-*, що насичує речення негативною конотацією з відтінком зверхності, зневажливості, насміхання, і саме ця морфемна трансформація відображає емоційний стан мовця.

Грызться – 1) кусати один одного: собаки грызутся; 2) перен. постійно сваритися або лаяти один одного [7]. Скерована на людей лексична форма *грызться* в російській мові визначається як розмовна, фамільярна. Отже, можна говорити, що дане речення в перекладі А. Еппеля має відповідний оригіналу зневажливий і фамільярний характер, зберігає «авторське» ставлення героя до описуваних ним подій.

Ci i tanci pozajmowali ławy stojące wedle długich dębowych stołów i rozprawiali głośno, a wszyscy o ucieczce Chmielnickiego, która była największym w mieście ewenementem [4].

Присутствующие уселись на скамьи, стоявшие вокруг длинных дубовых столов, и громко говорили о побеге Хмельницкого, который был в данный момент главным событием в городе (М.Л. де Вальден) [5].

Все они теснились по лавкам, стоявшим вдоль длинных дубовых столов, и шумно разговаривали о необычайном происшествии – взбудоражившем город побеге Хмельницкого (А. Еппель) [6].

У своєму перекладі М.Л. де Вальден уживає слово *усетсья* (син. *сесть*), що означає *поместиться, расположиться, занять какое-нибудь место*; А. Еппель ужив слово *тесниться* – перебувати на тісній, близькій відстані один від одного, стояти тісним натовпом [7]. Не можна говорити про те, що значення вихідного тексту змінилося, але дієслова набули відтінків різних значень, а через те, що дієслово в даному разі виконує функцію головного члена речення, є предикатом, воно змінює своїм значенням і значення всього речення, надає йому деякого, розбіжного з оригіналом, конотативного забарвлення.

Mówią przy tym, że żonę starostce balamucił: starostka mu kochanicę odebrał i z nią się ożenił, a on mu ją za to później balamucił, a to jest podobna rzecz, bo zwyczajnie <...> kobieta lekka [4].

Говорят, что он отбил жену у старосты: староста отнял у него возлюбленную и женился на ней, а тот потом вскружил ей голову. Это весьма возможно – женщины ведь ветрены (М.Л. де Вальден) [5].

Еще говорят, что он с женой старостишкиной пугался; староста у него отбил полюбовницу и на ней женился, а он потом снова баламутил ее. И такое очень даже возможно; дело обыкновенное <...> бабенка бедовая (А. Еппель) [6].

За тлумачним словником В. Даля, *баламутить* – хвилювати, турбувати; бентежити, підбивати на щось [7]. У перекладі А. Еппеля йдеться про те, що староста забрав кохану у Хмельницького, одружився з нею, а Хмельницький після цього повернувся і став її турбувати, підбивати на щось (можливо, на втечу з ним), а із загального змісту речення М.Л. де Вальдена зрозуміло, що Хмельницький просто закрутив їй голову, тобто вона була захоплена ним. Отже, переклад А. Еппеля є більш влучним, доречним, віддзеркалює правильне, повне значення стану подій, описаних у тексті оригіналу.

Одним із найцікавіших моментів у художньому перекладі є наявність у ньому гумористичної або іронічної «підоснови». Треба володіти особливою майстерністю, щоб зберегти і правильно відтворити гру слів, яку має на увазі автор. Практика показує, що мовні збіги у грі слів надзвичайно рідкісні, але в результаті дослідження перекладів роману можна дійти висновку, що А. Еппелю це вдалося.

Особливістю перекладу історичних реалій є те, що вони є одним із класів безеквівалентної лексики. Термін «безеквівалентна лексика» уживається тільки за умови відсутності відповідності певної лексичної одиниці у словниковому складі іншої мови. Але неправильно було б розуміти цей термін як «неможливість перекладу» якоїсь лексики [2, с. 117].

Реалії та терміни А. Еппель намагається перекладати дослівно, щоб передати колорит твору. Пор.:

М.Л. де Вальден: офицеры, одежда, судно, соболья шапка, Польша, водка //

А. Еппель: жолнеры, платье, байдак, Речь Посполитая, горелка;

М.Л. де Вальден: коляска, кучер, лисья шуба, глаза, Украина, католичество //

А. Еппель: колымага, возница, лисий тулуп, очи, Украина, латинство.

Приклади з перекладів історичного роману Г. Сенкевича «Вогнем і мечем» показують, що перекладачі А. Еппель і М.Л. де Вальден вдаються до найрізноманітніших способів роботи з реаліями, що вказує на наявність суб'єктивного чинника у вирішенні даної проблеми. Під час вибору способу перекладу велику роль відіграє не тільки задум автора тексту, а й думка автора перекладу. Перекладач підбирає ті чи інші лексичні одиниці, покладаючись на свій перекладацький інстинкт, спирається на отримані знання та накопичений у процесі роботи досвід, тому остаточне слово, незалежно від теоретичних досліджень, здебільшого залишається за перекладачем-практиком.

Перекладач художніх текстів повинен бути якоюсь мірою дослідником, адже важко перекладати текст іншої епохи, іншої культури, якщо не знайомий з її особливостями.

Висновки. Художній переклад будь-якою мовою повинен бути виконаний так, щоби атмосфера сюжету, стиль автора збереглися повною мірою. Переклад повинен відобразити стиль оригіналу і читатися як твір, сучасний оригіналу, повинен забезпечити передачу інформації з усіма деталями, аж до значень окремих слів. Зробити текст цікавим, читабельним, зберегти його стилістику, передати задум автора – головне завдання перекладача. Перекладач художніх творів – це той самий письменник, який практично наново пише книгу, знову створює її для читача.

Отже, у результаті проведеного аналізу перекладів роману «Вогнем і мечем» можна зробити висновок, що А. Еппель переклад здійснив на значно вищому рівні порівняно з М.Л. де Вальденом. Було продемонстровано професійні знання щодо понять, реалій, явищ зазначеної історичної епохи у творі, менше помилок у перекладі емоційно забарвленої лексики, вдало підбрано еквіваленти та відповідності до складних для перекладача лексико-стилістичних елементів. Визначені недоліки перекладу М.Л. де Вальдена часом змінюють зміст контексту й інколи заважають читачеві зрозуміти оригінальне авторське посилення. У тексті перекладу М.Л. де Вальдена вжита в основному нейтральна лексика, натомість А. Еппель наповнює вихідний текст емоційно забарвленими лексичними одиницями, що робить переклад насиченим, а діалоги героїв більше відповідають змісту тексту оригіналу.

Література:

1. Кари Э. О переводе и переводчиках во Франции. *Мастерство перевода*. Москва, 1966. С. 449.
2. Комиссаров В. Современное переводоведение. Москва : ЭТС, 2001. С. 117.
3. Латышев Л. Теория перевода. Москва : Академия, 2005. С. 26.
4. Sienkiewicz H. Ogniem i mieczem. URL: <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/ogniem-i-mieczem-tom-pierwszy.html> (дата звернення: 31.03.2021).

5. Сенкевич Г. Огнем и мечом. Пер. М.Л. де Вальден. URL: <https://booksonline.com.ua/view.php?book=156891> (дата звернення: 31.03.2021).

6. Сенкевич Г. Огнем и мечом. Пер. А. Эппель. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=Y9ADDQAAQBAJ&pg=PT3&lpg=PT3&dq> (дата звернення: 31.03.2021).

7. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. URL: <http://slovardalja.net/> (дата звернення: 02.04.2021).

8. Wielki słownik języka polskiego PWN. URL: <https://www.wsjp.pl/> (дата звернення: 02.04.2021).

Maslova G. Comparative analysis of translations of Henryk Senkevich's novel "With Fire and Sword"

Summary. The active development of intercultural and interlingual communication contributes to the importance of relevant research in the field of theory and practice of translation, these concerns, in particular, the integration of theoretical data and practical skills obtained in the study of the category of emotivity, which seems especially important for the field of artistic translation.

Literary translation is a kind of literary creativity, which involves the reproduction of the artistic text of the original language by means of another. Therefore, the translator must be "culturally competent", that is, to know perfectly well the culture of the country to which the author of the original text belongs in order to be able to reveal the specifics of a particular culture.

Cross-Lingual communication involves both knowledge of grammar and common cultural prerequisites: the translator must adapt the text of the translation to the speakers of the translation language. That is, we can emphasize that artistic translation is a kind of dialogue between two cultures, during which it is necessary to distinguish "one's own from someone else's". The mission of the translator is to understand the cultural background of the source language and realize its individual way of transferring the author's intensions, while bringing two different languages-cultures together as skillfully and accurately, as possible.

In the process of in the process of historical text translation, the translator needs knowledge of the vocabulary and grammar of the source language, translation language and their linguistic features. The translator should be able to reproduce informative content (convey as fully content, as possible, reconstruct cultural and historical contexts). Reproduction of style, composition, atmosphere of original text depending on the type of source – the final text should be read easily and be clear, reveal the content of allusion, idioms and aphorisms.

The article is devoted to a comparative analysis of translations of H. Senkevich's historical novel "With Fire and Sword", carried out by A. Eppell and M.L. de Walden. In the research process, it is determined how the principles of translation are saved, the differences in texts at different language levels are analyzed, it is defined which of the translations express more characteristic features and atmosphere of the work, because "With Fire and Sword" is a historical novel, so it is important to use vocabulary that can underline the features of the era. The problems of equivalence of lexical units during translation are also considered.

Key words: adequacy of translation, equivalent, translation, translation studies, comparative analysis, realities, text of the original.